

Sociologisch Tijdschrift 11 (1985) 4: 757-59.

REACTIE OP “HET HEENGAAN VAN DE DOOD” VAN HERMAN FRANKE
Herman ten Kroode en Cas Wouters

Herman Franke heeft de inhoud van overlijdensadvertenties uitvoeriger onderzocht dan Johanna Fortuin dat enige jaren geleden deed (1). Echter, op zijn interpretaties en conclusies vinden wij nogal wat aan te merken.

Het was Franke opgevallen dat mensen in de laatste decennia in deze advertenties, dus waarschijnlijk ook in de huiselijke kring, over hun overledene praten in termen die “verraden” (het woord is van Franke, p. 323) dat zij er nog steeds vader, moeder, man of vrouw in zien en niet het lijk; soms zelfs wordt de overledene in een advertentie aangesproken alsof hij of zij nog leefde. “En wat is de dood anders dan een lijk”, verzucht Franke. Hij constateert dat het taboe op het lijk, de uitvaart en het graf is toegenomen en een doorbraak van dit taboe vereist volgens hem van elke nabestaande dat bij de aanblik van het opgebaarde lichaam de gedachten vooral gaan naar het verrotten en stinken; elke herinnering aan het levende lichaam lijkt voor hem een vorm van afweer te zijn.

De laatste decennia zijn de bindingen tussen mensen exclusiever en intiemer geworden – privatisering en intimisering (2) – en uit deze ontwikkeling valt te begrijpen dat het rouwen zich minder concentreert rondom het lijk en het graf en meer op de bindingen waaraan door het overlijden een einde kwam. Verdrietverwerking, rouw dus, is een kwestie van tijd. Het is een losmakingsproces dat bij veel nabestaanden een jaar of langer duurt. In dat jaar richten zij zich regelmatig tot de overledene; zij komen hem op straat tegen verwachten dat hij ieder ogenblik binnen zal komen. Uit een interview met een weduwe, 15 jaar getrouwd geweest:

“Soms dringt het echt heel erg bewust tot je door. Ik heb het gehad dat ik in een boekwinkel was en dat ik dacht: hé, een nieuw boek, dat koop ik voor Kees. En dat ik het in mijn handen nam, dat ik ermee bij de kassa stond en dat ik het kocht. En dan ineens dacht ik: Jezus, wat moet ik met dat boek doen? Dan bracht ik het gauw weer terug”.

Het zijn normale reacties, geen pathologische. Des te exclusiever en intiemer de binding was, des te meer tijd zullen nabestaanden nodig hebben om zich uit de binding met de overledene los te maken. Hier lijkt Franke aan voorbij te gaan. Door te spreken van “verraden” en van een taboe op het lijk als lijk, spreekt Franke zich uit voor een grotere concentratie op het

biologische verscheiden. Zo'n opstelling echter, wijst eerder op een geforceerde poging tot verdriet verwerking, op afweer. De Amerikaanse psychiater en "thanatoloog" Michael Simpson introduceerde hiervoor de term "denial by acceptance" (3)

Ieder die enkele keren op condoleancebezoek is geweest en daarbij het dode lichaam heeft gezien zal zich uitspraken herinneren als "Ze is het nog precies", "Wat ligt hij er vredig bij" of "wat een rust gaat van haar uit". Deze opmerkingen en de vragen die mensen zich dan stellen laten zich samenvatten tot "lijkt het lijk?". Dat sommige mensen het lijk niet meer willen laten zien of niet meer willen zien, komt in veel gevallen omdat het lijk niet meer lijkt of omdat men bang is dat de herinneringen aan de overledene overspoeld zullen worden door de herinnering aan een lijk dat niet leek. Het lijk zien is meestal een steun in het rouwproces, maar dat is mede afhankelijk van de mate waarin degene van wie je afscheid neemt nog overeenkomst vertoont met degene die je hebt gekend. Wanneer er bijvoorbeeld al ontbindingsverschijnselen zichtbaar zijn, wordt de aandacht daardoor opgeëist en is er voor "afscheid nemen" in sociale en psychische zin weinig ruimte. Dan gaat de kist dicht.

Toch zouden de nabestaanden zich in Frankes visie moeten concentreren op de biochemische in plaats van op de sociaal-psychologische ontbinding. Maar, hoe kan iemand bij het aan schouwen van het lijk van een geliefde zich van zijn binding met hem of haar ontdoen? In feite wil Franke het onmogelijke als hij bepleit dat lijk en graf weer brandpunt van rouw moeten worden. Zowel in de maatschappelijke ontwikkelingen als in de ontwikkelingsgang van elke relatie is het belang van de psychische bindingen steeds verder uitgestegen boven het belang van de lichamelijke bindingen die daar deel van uitmaken. Het dode lichaam ontleent dan ook zijn voornaamste betekenis aan de herinneringen die het opwekt aan het leven dat voorbij is. Aangezien de betekenis van mensen voor elkaar is toegenomen komt de dood van geliefde mensen dus harder aan. Frankes verzuchting "en wat is de dood anders dan een lijk" gaat aan die betekenis voorbij.

Meegesleept door het door hem gepostuleerde taboe op lichamelijke ontbindingsprocessen, verwaarloost hij niet alleen de sociale en psychische, hij legt zelfs een primaat bij de lichamelijke door te suggereren dat de "voorzichtige doorbreking van een taboe op het uiten van emoties juist mogelijk is geworden omdat het taboe rond het lijk en de uitvaart is

toegenomen” (p. 324). Dit lijkt ons moeilijk voorstelbaar; hoezo is dat mogelijk geworden, wat is de aard van dit verband?

Aan het slot van zijn artikel formuleert hij dit verband nog eens – als ook het primaat – en daar klinkt het wel gepassioneerder maar niet duidelijker: “Wellicht dus wordt er zoveel meer over de dood van anonieme anderen geschreven en gesproken omdat men het allang niet meer over de dood heeft. Want dat is het rochelende lichaam van een naaste, dat eerst verstijft, al gauw akelig koud aanvoelt, begint te ruiken en vervolgens in de grond verrot of in ovens verbrandt. Zo wordt het nog steeds door weinig mensen gezien” (p. 324) . Echter, iedereen wéét toch dat het zo gaat. Sommigen griezelen ervan en willen er niet aan herinnerd worden, maar een “doorgeschoten” realisering ervan in de vorm van een biologische en biochemische fixatie is het andere uiterste.

Noten

1. Herman Franke, “Het heengaan van de dood”, in: : *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 111, 1984, pp. 286-326.
Johanna Fortuin, “Op verzoek van de overledene... Een onderzoek naar de uitvaartgewoonten aan de hand van overlijdensadvertenties”, in: Geert Banck e.a.. *Gestalten van de dood*. Baarn: Amboeboeken, 1980, pp. 43-55.
2. Zie bijvoorbeeld Bram Buunk, “Het taaie huwelijk”, in: *Intermediair*, 16 november 1984, pp. 35 e.v.
3. Michael Simpson hanteerde deze paradox tijdens zijn (slot)toespraak bij de afloop van het “International Congress on Death and Dying” te Londen, 31 maart-3 april 1980. Zie hierover Herman ten Kroode en Cas Wouters, “Over stervensbegeleiding en professionalisering”, in: *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, jrg. 35, 1980, 8, pp. 674-682 en de reacties daarop in *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, jrg. 35, 1980, 10, pp. 925-931.